

Henryk Witczak

Z dziejów fundacji Jana Rętwińskiego w Trutowie

Studia Włocławskie 18, 423-450

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. HENRYK WITCZAK

Z DZIEJÓW FUNDACJI JANA RĘTWIŃSKIEGO W TRUTOWIE

W roku 2017 przypada 300. rocznica fundacji, powołanej do istnienia przez Jana Rętwińskiego¹, właściciela Trutowa, który do swojej dziedzicznej wsi sprowadził karmelitów trzewickowych i tu ufundował dla nich klasztor wraz z kościołem. Z czasem, gdy podupadł kościół parafialny w Woli, kościół klasztorny stał się również siedzibą parafii. W ramach represji po powstaniu styczniowym usunięto z klasztoru zakonników, a osadzono na ich miejscu duchownych diecezjalnych. Dopiero po II wojnie światowej do klasztoru wrócili jego pierwotni właściciele – karmelici, im też władza diecezjalna powierzyła obsługę parafii.

Dla ułatwienia w korzystaniu z artykułu został on podzielony na kilka punktów: 1) Przyczyny powstania fundacji – rys historyczny terenu, 2) Podstawy teoretyczne fundacji, 3) Beneficjat – Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel, 4) Fundator i jego fundacja, 5) Beneficjum trutowskie – miejsce sprawowania posługi i ludzie ją wykonujący, 6) Nowe wyzwanie – parafia.

1. Przyczyny powstania fundacji – rys historyczny terenu

Naszym zainteresowaniem obejmujemy w niniejszym artykule miejscowość Trutowo i jej okolice. Teren ten znajduje się na zachodnich

KS. HENRYK WITCZAK – dr teologii, studia specjalistyczne z zakresu historii Kościoła, dyrektor Studium Teologii w Koninie należącego do Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie.

¹ W rozmaity sposób zapisywano nazwisko fundatora: Rętfiński – zob. W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach budowlanych. Kościół i klasztor karmelicki w Trutowie*, „Korespondent Płocki” (KorPł), 12(1887), nr 16, s. 2; również w dokumentach archiwalnych z początku XX wieku pojawia się forma Rętfiński. Natomiast forma Rętwiński użyta została w RDWł, 2011, s. 313 i za tym przyjmujemy w pracy zapis w formie Rętwiński.

rubieżach ziemi dobrzyńskiej², we wczesnym średniowieczu leżał na pograniczu kasztelanii słońskiej³ i dobrzyńskiej⁴, a później wchodził w skład powiatu lipnowskiego⁵. Dziś te tereny związane są z gminą Kikół⁶.

Historyczny teren ziemi dobrzyńskiej, geograficznie określany jest mianem Pojezierza Dobrzyńskiego⁷. Ukształtowanie terenu tworzą liczne wzgórza i rynny polodowcowe wypełnione wodą, nadając terenowi temu specyficzny wygląd. Na tym obszarze, a zwłaszcza w pobliżu rzeki Wisły, można spotkać wzgórza o wysokości od 100 do 120 m n.p.m., a w okolicach Rypina nawet do ponad 144 m. Pas falistej wysoczyzny morenowej z wniesieniami moren czołowych przebiega z południowego zachodu na północny wschód. W jego zachodniej części w górnym biegu rzeczki Gnilszczyzny, będącej lewobrzeżnym dopływem Drwęcy, położony jest teren należący dawniej do parafii Wola⁸, a obecnie do parafii Trutowo. Należą do niej: Wola, Lubin, Dąbrówka, wspomniane w 1297 roku⁹, znane z lat 1329 i 1371, a także z 1434, gdzie wspomniano również i Trutowo¹⁰.

² Ziemia dobrzyńska to teren północnego Mazowsza objęty rzekami: Wisłą, Drwęcą, Pisą, Branicą i Skrwą. Zob. A. Bogucki, *Powiat rypiński w średniowieczu (do połowy XV wieku)*, w: *Szkice rypińskie*, Bydgoszcz 1967, s. 52.

³ Kasztelania słońska położona była po obu stronach Wisły, siedziba znajdowała się w grodzie Słońsk, położonym na lewym brzegu Wisły. Słońsk występuje już w 1065 r. w falsyfikacie mogileńskim, kasztelania utworzona po 1185 r., a kasztelan słoński znany jest z 1241 r. Zob. Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII–XIV w.*, Warszawa – Poznań 1974, s. 130–132.

⁴ Kasztelania dobrzyńska powstała w latach trzydziestych lub czterdziestych XIII wieku. Zob. tamże, s. 130.

⁵ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ArDWł), Akta Kurii Diecezjalnej Włocławskiej (AKDWł). Akta parafialne, sygn.: par. 232, k. 4.

⁶ Powstanie Kikoła datuje się na XII w. Zob. Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne...*, dz. cyt. s. 50. Istnieje teoria stwierdzająca, że Kikół był przejściową siedzibą kasztelanii słońskiej na przełomie XII i XIII w. Zob. tamże, s. 132.

⁷ Pojezierze Dobrzyńskie zalicza się do rozciągającego się na północny wschód od Wisły Pojezierza Mazurskiego. Zob. A. Dalińska, R. Olczak, *Środowisko gospodarcze i przyrodnicze*, w: *Województwo włocławskie, monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju*, Łódź – Włocławek 1982, s. 13.

⁸ Gnilszczyzna lub Gwieździna to nazwa historyczna rzeczki zwanej Lubinka. Zob. M. Kuciński, *Z dziejów parafii Wola-Trutowo*, Warszawa 1998, s. 18 (wydr. komputer. w Bibl. Sem. Włocł.).

⁹ Autorzy Z. Guldon i J. Powierski, odwołując się do pracy S.M. Szacherskiej, *Kancelaria Siemowita księcia dobrzyńskiego*, „Studia Źródłoznawcze”, 11(1966), s. 110, informują, że najprawdopodobniej osady Lubin, Wola i Dąbrówka podlegały władzy księcia dobrzyńskiego. Zob. Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne...*, dz. cyt., s. 133–134.

¹⁰ Lokacja trzech wsi: Wola, Lubin, Dąbrówka w roku 1329. Nadający przywilej Władysław książę łęczycki i dobrzyński (bratanek Łokietka), otrzymujący Paweł podkomorzy łęczycki

Najprawdopodobniej wsie te zostały lokowane¹¹ w XIV wieku przez księcia łęczyckiego i dobrzyńskiego Władysława¹² dla sprowadzonego tu kasztelana łęczyckiego Pawła Ogonia, który jako starosta dowodził obroną tych terenów przed nawałnicą krzyżacką¹³.

W roku 1825 w skład parafii wchodziły: Wola¹⁴, Wymyślin, Wawrzonkovo, Makowiska, Kiełpiny, Wizendorf, Trutowo¹⁵, Dąbrówka, Jaźwiec, Lubinek, Lubin, Bielice.

W aspekcie administracji kościelnej parafia znajdowała się na terenie diecezji płockiej¹⁶, należąc do archidiakonatu dobrzyńskiego¹⁷ i dekanatu lipnowskiego¹⁸. Sama parafia wolska w dokumentach kościelnych była określana jako powstała w roku 1538¹⁹, choć bardziej szczegółowe badania pokazują, że była już wymieniana w spisie pochodzącym z początku

i jego synowie. Dokument z roku 1371, to opis granic Jankowa i Sumina. Kolejny dokument z 1434 r. wspomina jest Trutowo. Zob. W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 3.

¹¹ Lokacja – to założenie nowego miasta lub wsi, a także przekształcenie istniejących osad poprzez organizację przestrzenną i wyodrębnienie prawne. Fakt lokacji stwierdzał dokument lokacyjny zawierający nazwę miejscowości i najważniejsze postanowienia umowy. Był on wydawany przez właściciela danego terenu dla osoby organizującej lokację, czyli zasadzcy, którym najczęściej dla miasta był wójt dziedziczny, a na wsi sołtys. Jednym z elementów lokacji było powstanie kościoła. Zob. H. Wąsowicz, *Lokacja*, w: EK, t. 10, kol. 1330–1332.

¹² Podany zostaje błędnie rok 1328, „Władysław książę dobrzyński i łęczycki, nadaje wsiom prawo chełmińskie”, zob. *Wola*, w: SGKP, t. 13, s. 776 [autor powołuje się na *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. 2, cz. 2, Warszawa 1852, s. 658, choć w KDP podano datę 12 III 1329]. Zob. J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, „Zapiski Historyczne”, 51(1986), s. 18–19.

¹³ Tamże.

¹⁴ *Wola*, w: SGKP, art. cyt., s. 776.

¹⁵ *Trutowo*, w: SGKP, t. 12, s. 525.

¹⁶ Zorganizowana około 1075. Obejmowała północne Mazowsze, Ziemię Dobrzyńską, bez kilku parafii po lewej stronie Wisły w okolicy Włocławka, Ziemię Michałowską, a na wschodzie po zajęciu powiatu goniądzkiego przez Witolda była ograniczona do rzeki Biebrzy i Śliny. Do lat trzydziestych XIII wieku do diecezji należała również Ziemia Chełmińska. Zob. K. Pacuski, *Rozwój sieci parafii diecezji płockiej w XI–XVI w. (Komentarz do mapy)*, „Studia Płockie” (StP), 3(1975), s. 59.

¹⁷ Archidiakoniat dobrzyński pojawił się w źródłach w roku 1317. Zob. Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne...*, dz. cyt., s. 11.

¹⁸ W roku 1510 do dekanatu lipnowskiego należały parafie: Lipno, Kikół, Sumin, Wola, Mazowsze, Czernikowo, Łążyn, Dobrzejewice, Złotoria, Nowogród, Ciechocin, Działyn, Chrostkowo, Ligowo, Skępe, Karnkowo, Grodzień, Wierzbicko. – Zob. tamże, s. 47.

¹⁹ Jeszcze w roku 1825 uważano, że parafia była erygowana w roku 1538. Zob. ArDWł, A. par. Wola-Trutowo 2, s. 6. Ponowienie erekcji miało nastąpić w czasie wizytacji w roku 1609. Tamże, s. 15.

XVI wieku²⁰. Natomiast lokowanie na tym terenie wsi w XIV w. mogło również doprowadzić w niedługim czasie do powstania parafii, co przecież wynikało z prawa lokacyjnego stosowanego w tamtym czasie. Można więc przyjąć powstanie parafii jeszcze w XIV lub w XV wieku, choć na to nie ma odpowiedniego potwierdzenia w znanych dokumentach.

Wydaje się jednak, że parafia ta funkcjonowała słabo, skoro nawet w dokumentach kościelnych podawano jako moment powstania dopiero rok 1538. Przyczyną tego zapewne była skomplikowana sytuacja polityczna tych terenów, które wcześniej najeżdżane były przez Litwinów i Prusów, później przez Krzyżaków i Czechów, a w XVIII w. leżały na szlaku przemarszów wojsk szwedzkich, pruskich i rosyjskich.

Niewątpliwie wydarzenia polityczne przyczyniały się do słabego stanu gospodarczego tych terenów; wskutek tego zobowiązani do utrzymania parafii – jej kolatorzy – nie bardzo się tym zajmowali, a nawet uposażenie parafii przejmowali na własny użytek²¹. Innym jeszcze problemem były pustkowia, niezamieszkałe z różnych przyczyn, na których właściciele ziemscy osadzali element napływowy, zazwyczaj protestancki²². Skutkiem tych wydarzeń była zapewne podpisana 18 V 1779 r. w Bobrownikach ugoda między miejscowym dziedzicem Szymonem Zboińskim a proboszczem w Kikole, ks. Krzysztofem Piszczatowskim, który jednocześnie zarządzał parafią w Woli²³.

²⁰ Autorzy informują o wykazie dekanatów z należącymi do nich parafiami z lat 1506–1510. Zob. Z. Guldón, J. Powierski, *Podziały administracyjne...*, dz. cyt., s.12. Ci sami autorzy, w tym samym artykule mówią o roku 1510, zob. tamże, s. 50. Natomiast inny autor stwierdza, że pierwszy wykaz parafii diecezji płockiej pochodzi z roku 1506. Zob. K. Pacuski, *Rozwój sieci parafii diecezji płockiej w XI–XVI w.*, art. cyt., s. 59. Wydaje się, że wszyscy odwołują się do Wykazu parafii diecezji płockiej z 1506 r. sporządzonego przez W.T. Mąkowskiego w oparciu o Acta Consistorii Plocensis, n. 6, fol. 103–108, znajdujący się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku (bez sygnatury). Zob. E. Wiśniewski, *Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych*, StP, 3(1975) s. 123.

²¹ W. Müller, *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*, StP, 3(1975), s. 167.

²² Skutki tych działań pokazuje statystyka z roku 1837. Na dziewięć wsi znajdujących się na terenie parafii, pięć z nich, tj. Lubinek, Wawrzonkowo, Makowiska, Kiełpiny i Wymyślin, jest zamieszkałych wyłącznie przez protestantów. A tylko w Woli, Trutowie, Lubinie i Dąbrówce zamieszkują katolicy. W liczbach przedstawia się to tak, że na terenie parafii zamieszkuje 512 katolików i 223 ewangelików. Zob. ArDWI, A. par. Wola-Trutowo 2, s. 13.

²³ Ugoda była skutkiem procesu, który odbył się w Konsystorzku Płockim, a dotyczył własności parafii. Przedmiotem tej umowy było potwierdzenie wynikającego z erekcji parafii uposażenia proboszcza wolskiego, opis gruntów i określenie relacji z protestantami. Zob. ArDWI, A. par. Wola-Trutowo 1, k. 4–4v.

Parafia wielokrotnie nie miała na miejscu swojego księdza, który sprawowałby posługę sakramentalno-duchową i kierował sprawami gospodarczymi. To powodowało problemy z utrzymaniem w odpowiednim stanie materialnym świątyni. Innym jeszcze problemem była zmniejszająca się w tamtych niespokojnych czasach liczba powołań kapłańskich, braki kadrowe próbowano rozwiązać przez mianowanie jednego proboszcza na dwie parafie²⁴. Ponadto władze diecezjalne dla zwiększenia liczby kapłanów popierały powstające fundacje zakonne²⁵. Do takich należy między innymi klasztor w Oborach, który powstał na początku XVII wieku²⁶.

Oprócz tych przyczyn obiektywnych – zewnętrznych istniały też kwestie subiektywne – wewnętrzne, a mianowicie potrzeba rozwiniętego życia religijnego. Nie bez przyczyny pojawiały się klasztory, które fundowane były przez możnych tego świata. Jedne miały odkupić popełnione przez nich grzechy, a inne zapewnić wielowiekową modlitwę o ich zbawienie. Trzeba również zauważyć i takich dostojników świeckich, którzy z pobudek czysto pobożnościowych zakładali fundacje, i takim właśnie wydaje się być Jan Rętwiński. Zakony bowiem, przez swoją ustawiczną modlitwę we wspólnocie klasztornej dawały poczucie bezpieczeństwa duchowego.

Jak z powyższego widać, na interesującym nas terenie, dziś objętym granicami parafii Trutowo, istniało wiele problemów, zarówno tych wynikających z wydarzeń ogólnokrajowych, jak i tych lokalnych związanych z sytuacją religijną i ekonomiczną na miejscu. Do pierwszych zaliczymy położenie geograficzne na pogranicznych terenach Polski, a później szlak przemarszu wojsk, zarówno własnych jak i obcych, który pociągał za sobą zły stan gospodarki. To z kolei powodowało problemy lokalne, a więc pozbawianie parafii uposażenia, co w rezultacie powodowało brak stałego kapłana, czyli stałej obsługi sakramentalnej.

2. Podstawy teoretyczne fundacji

Nim przejdziemy do omawiania konkretnej sytuacji związanej z powstaniem fundacji Jana Rętwińskiego, najpierw spojrzymy na tę sprawę

²⁴ W. Müller, *Diecezja plocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*, art. cyt., s. 185.

²⁵ W końcu XVII wieku przybyło w diecezji 6 nowych klasztorów męskich. Zob. tamże, s. 192.

²⁶ W. Kolałak, *Karmelici. W Polsce – lokalizacja i organizacja*, w: EK, t. 8, kol. 808–813.

na zasadzie ogólnej, a przy tej okazji wyjaśnimy potrzebne pojęcia. Przedmiotem naszego rozważania jest pobożna fundacja kościelna, w trakcie dalszych rozważań będziemy ją skrótowo określali jako fundacja.

Powstanie instytucji kościelnej typu: diecezja, zakon, parafia lub też inne dzieła duchowe, związane było z istnieniem zapotrzebowania na taką formę działalności. Zazwyczaj istniał już jakiś problem, z którym nie można sobie było poradzić dotychczas istniejącymi formami pracy, szukano więc nowego sposobu, który sprawę rozwiąże.

Następnie musiała się pojawić osoba, która ten zauważany problem chciała rozwiązać, miała odpowiednie środki i chciała je przekazać na zażegnanie tej sytuacji, osobę taką nazywano fundatorem²⁷. On podejmował się działań, które doprowadzały do zorganizowania dzieła, pomocnego w rozwiązaniu zaistniałego problemu; dzieło to nazywano fundacją²⁸.

Jednak do tego, aby planowana instytucja mogła zaistnieć, potrzebne było działalnie odpowiedniego przełożonego kościelnego, który aktem erekcyjnym²⁹ powoływał do istnienia fundację. W ramach tegoż dokumentu zostawały określone prawa i przywileje powstałej instytucji.

²⁷ Fundator to twórca założyciel instytucji kościelnej dający jej podstawy duchowe lub materialne. Nas będzie interesował fundator beneficjum, czyli osoba fizyczna lub moralna, która ofiarowała grunt pod budowę kościoła czy też wniosła ze swoich funduszy lub zapewniła uposażenie dla beneficjum kościelnego. Fundatorowi świątyni Kościoła nadawał dawniej pewne przywileje i prawa, m.in. ogłaszał podczas nabożeństw ich imiona i wspominał je w rocznikach kościelnych oraz pozwalał na umieszczanie w świątyni tablic, obrazów i rzeźb upamiętniających akt fundacji. Fundator miał wpływ na usytuowanie świątyni, jej wezwanie i plan budowy. Zob. W. Daniłski, *Fundator*, w: EK, t. 5, kol. 772; J. Bar, *Fundator budynku lub beneficjum*, w: EK, t. 5, kol. 772–773.

²⁸ Fundacja do osoba prawna powołana do życia przez akt fundacyjny, mocą którego założyciel, czyli fundator przekazał pewien fundusz na określony cel, ustalając zarazem sposób jego administrowania. Fundacje mogą być pobożne, kościelne i świeckie. Zob. W. Wójcik, *Fundacja*, w: EK, t. 5, kol. 760–761.

²⁹ Erekcja to akt kompetentnego przełożonego kościelnego, powołującego do istnienia urząd kościelny czyli beneficjum, instytucję kościelną oraz stowarzyszenie kościelne. Należy do różnych podmiotów władzy kościelnej w zależności od przedmiotu, którego dotyczy; dzięki erekcji nowo powstała jednostka uzyskuje osobowość prawną. Do obowiązków ordynariusza należy erygowanie domu zakonu kleryckiego; tym samym wyraża on zgodę na wzniesienie kościoła lub kaplicy publicznej złączonej z domem zakonnym, choć na budowę tych obiektów w ściśle określonym miejscu musi dać osobne zezwolenie. Do erygowania urzędów i beneficjów wymaga się słusznej przyczyny, czyli określonego dobra duchowego wiernych i pożytku Kościoła, a także stałego i wystarczającego uposażenia, wysłuchania zdania osób zainteresowanych oraz formalności przepisanych przez prawo. Zob. W. Góralski, *Erekcja*, w: EK, t. 4, kol. 1068–1069.

Powołane w ten sposób dzieło funkcjonowało jako beneficjum³⁰, czyli urząd kościelny, który posiadał swoją organizację, podstawy materialne zapewniające możliwość funkcjonowania, a także określone obowiązki, które należało spełniać, w zamian za co korzystano z jego uposażenia.

Natomiast osoba, która będzie korzystała z tegoż dobrodziejstwa, to beneficjant. W przypadku parafii prowadzonych przez diecezje będzie to konkretny proboszcz, natomiast w przypadku instytucji obsługiwanych przez zakony będzie nim zakon³¹.

Zorganizowane już beneficjum i jego funkcjonowanie, zwłaszcza jako instytucji prawno-ekonomicznej, określane będzie jako fabryka kościoła. Wszystko, co będzie związane ze świątynią, a więc jej budowa, renowacja i utrzymanie, będzie podlegać temu określeniu³².

Fundacja kościelna to nic innego, jak instytucja powołana do istnienia w oparciu o umowę dwóch stron: fundatora i beneficjanta, z których

³⁰ Beneficjum to pewne dobrodziejstwo, a w prawie kanonicznym to urząd kościelny z własnym uposażeniem. Pojęcie i nazwa wywodzi się z prawa rzymskiego. Zazwyczaj władcy wyposażali zasłużonych żołnierzy w dobra mające im zapewnić utrzymanie do końca życia; podobnie było w czasach późniejszych. Beneficjum więc o którym mówimy to urząd kościelny, ściśle powiązany z władzą jurysdykcyjną, czyli wymaganymi święczeniami potrzebnymi do określonej posługi. Do jego istotnych elementów należało prawo do pobierania dochodów z majątku beneficjalnego. Przysługuje ono beneficjantowi w formie użytkowania. Ponieważ właścicielem dóbr beneficjalnych jest osoba prawna, musi ono być erygowane na sposób stały i trwać w stanie niezmiennym, mimo zmiany zarządcy. Erekcji beneficjum może dokonać kompetentna władza kościelna. Zob. J. Rybczyk, *Beneficjum*, w: EK, t. 2, kol. 262–265.

³¹ Beneficjant to osoba duchowna, która mocą prowizji kanonicznej otrzymała beneficjum. Powinien on w momencie objęcia beneficjum posiadać określony prawem stopień święceń. Przy kanonicznym objęciu urzędu otrzymuje wszystkie związane z nim prawa duchowe i doczesne. Ponadto jest właściwym zarządcą majątku beneficjalnego oraz jego użytkownikiem, ale nie właścicielem. Ma prawo korzystać ze wszystkich dochodów płynących z majątku beneficjalnego. Do obowiązków beneficjanta należało wierne wypełnianie zadań związanych z beneficjum, codzienne odmawianie całego oficjum brewiarzowego, zachowanie rezydencji, prawo i obowiązek zarządzania majątkiem beneficjalnym. Zob. J. Rybczyk, *Beneficjant*, EK, t. 2, kol. 262.

³² Fabryka Kościoła to nazwa kanoniczna kościoła jako osoby prawnej, mającej zdolność do nabywania, posiadania, zarządzania i zbywania ruchomych i nieruchomości materialnych. W źródłach średniowiecznych i nowożytnych do końca XVIII w., terminem tym określano mury lub gmach kościoła, jego dochody albo majątek, osoby zarządzające majątkiem kościelnym, a przede wszystkim proces realizacji budowy, przebudowy lub remontu kościoła wraz z całokształtem potrzebnych urządzeń. Według KPK z 1917 fabryka kościoła, jako osoba moralna, powstała na mocy formalnego aktu erekcyjnego wydanego przez kompetentnego przełożonego kościelnego. Natomiast do jej funkcjonowania potrzebne jest zapewnienie jej odpowiedniego źródła dochodów. Zob. Z. Labuda, A. Weiss, *Fabryka kościoła*, w: EK, t. 5, kol. 8–9.

pierwsza wyznacza cel i daje środki materialne na jego wykonanie, a druga przez swoją działalność cel realizuje. Do zaistnienia takiej fundacji była potrzebna decyzja odpowiedniej władzy kościelnej powołująca ją do istnienia.

3. Beneficjat – Zakon Braci Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel

W popularnym nazewnictwie zakon ten określano nazwą karmelici. Był to wtedy i jest obecnie klerycki zakon zebrzący o charakterze apostołskim, który nawiązywał do ideałów i duchowości pustelników z góry Karmel. Patronami zakonu są Maryja oraz prorocy Eliasz i Elizeusz. Powstał w XIII wieku wśród pielgrzymów nawiedzających Ziemię Świętą, praktykujących życie pustelnicze. Reguła została zatwierdzona w 1226 r. przez papieża Honoriusza III. Pełna nazwa to *Eremitae Sanctae Mariae de Monte Carmelo*. W tym samym wieku zakon przybył do Europy, ponadto w 1245 r. generałem zakonu został Szymon Sztok, który nadał zakonowi podstawy prawno-organizacyjne, a także zaakceptował profil maryjny wspólnoty, opierając go na szkaplerzu karmelitańskim, zatwierdzonym przez „przywilej sobotni” z 1322 r.³³

Na ziemi polskie sprowadzili karmelitów Władysław Jagiełło i Jadwiga w końcu XIV wieku i osiedlili ich na przedmieściu Krakowa „na Piasku”. W epoce jagiellońskiej powstały jeszcze klasztory m.in. w Bydgoszczy, Poznaniu, Gdańsku, Wilnie. Od roku 1605 datują się początki klasztoru karmelitańskiego w Oborach, dokąd zakonników z klasztoru bydgoskiego sprowadzili około 1617 roku właściciele wsi Łukasz i Anna Rudzowscy, którzy wzniesli tu świątynię, powiększoną w latach 1740–1747. W niej też umieszczono figurę Matki Bożej Bolesnej³⁴.

W roku 1432, przychyłając się do prośby kapituły karmelitańskiej, papież Eugeniusz IV zatwierdził złagodzoną regułę zakonną³⁵. Spowodowało to opór części wspólnoty zakonnej, a jego apogeum nastąpiło w wieku XVI, pod wpływem działań św. Teresy Wielkiej i św. Jana od Krzyża. Istota sporu dotyczyła odpowiedzi na pytanie, czy zakon ma funkcjonować w oparciu o dotychczasową regułę, czy też należy

³³ B. Panek, *Karmelici*, w: EK, t. 8, kol. 804–808.

³⁴ W. Kolak, *Karmelici. W Polsce – lokalizacja i organizacja*, w: EK, t. 8, kol. 808–813.

³⁵ B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 2002, s. 71.

ją zaostrzyć. Ponieważ nie osiągnięto konsensusu, zakon podzielił się na dwie autonomiczne wspólnoty zatwierdzone bullą *Pastoralis officis* przez papieża Klemensa VIII. Żyjących według dotychczasowej reguły określano karmelitami trzewickowi (*carmelitae calceati*), a tych żyjących według reguły zaostrzonej nazwano karmelitami bosymi³⁶ (*carmelitae discalceati*). W naszych rozważaniach będziemy zajmowali się karmelitami trzewickowymi³⁷.

W wieku XVII i XVIII polskie prowincje karmelitańskie przeżywały swój „złoty wiek”, w pięciu prowincjach liczyły ponad 90 klasztorów i około 900 zakonników³⁸.

Karmelici pracujący w Polsce zajęli się duszpasterstwem parafialnym w miastach, szerzeniem kultu maryjnego przez zakładanie bractw szkaplerznych, upowszechnienie świąt maryjnych i duszpasterską obsługę sanktuariów³⁹.

4. Fundator i jego fundacja

Znany ze swej pobożności i wcześniej dokonanych zapisów Jan Rętwiński posiadał w dziedzictwie między innymi wieś Trutowo. Urodził się w połowie wieku XVII, gdyż w czasie dokonywania zapisu miał 60 lat. Był synem Samuela i Jadwigi z Ostromęczkich⁴⁰.

Określany był mianem „bezzennego starca”⁴¹, o nieznaney liczbie rodzeństwa. Imiennie znany tylko jednego z jego braci, Mikołaja, który jednak zmarł wcześniej. Nie jest jednak wykluczone, że bratankowie Mateusz i Adam Rętwińscy, którzy później będą próbowali podważyć zapis, mogli być synami innego jeszcze brata. Pojawia się też niejaki Baliński, określany jako krewny po kądzieli, który mógł być dzieckiem siostry fundatora⁴².

Sam Rętwiński zasłynął już wcześniej dokonanymi zapisami, były to darowizny poczynione na klasztor w Oborach, które uczynił w roku 1700

³⁶ C. Gil, *Karmelici bosy*, w: EK, t. 8, kol. 814–819.

³⁷ B. Panek, *Karmelici*, poz. cyt., kol. 804–808.

³⁸ W. Kolałak, *Karmelici. W Polsce – lokalizacja i organizacja*, poz. cyt., kol. 808–813.

³⁹ J. Duchniewski, *Karmelici. Działalność*, w: EK, t. 8, kol. 813–814.

⁴⁰ *Trutowo*, w: SGKP, t. 12, s. 526.

⁴¹ Określony jako bezzenny starzec, choć nie określono wprost, czy był starym kawalerem, czy wdowcem. Nie ma wątpliwości co do tego, że nie miał potomstwa. Zob. W. Leonowicz, *Z diecezji plockiej, wizyty pasterskie w dekanacie rypińskim i lipnowskim*, „Przegląd Katolicki”, 1888, s. 696–697.

⁴² Tenże, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

i 1710. Pierwsza dotyczyła zapisu 1500 złp, a druga 2000 tynfów i odnosiła się do utrzymania wiecznej lampki przed Najświętszym Sakramentem w tymże klasztorze⁴³.

Istotną jednak jego fundacją była ta dotycząca Trutowa. Próby powstania tej fundacji podejmowano już w roku 1704⁴⁴. Jednak ostatecznie⁴⁵ została powołana do istnienia w roku 1717⁴⁶, a podpisana w urzędzie grodzkim w Kowalu⁴⁷.

Jan Rętwiński zmarł 14 XII 1719 r. i został pochowany w Trutowie⁴⁸. Zapewne mając obawy o trwałość swojej fundacji, jeszcze przed śmiercią, dokonaną wcześniej darowiznę potwierdził testamentalnie⁴⁹.

A teraz kilka słów o samej fundacji trutowskiej. Otóż w urzędzie grodzkim w Kowalu podpisano umowę między Janem Rętwińskim a zakonem karmelitów (trzewickowych), na mocy której fundator ofiarował własną wieś Trutowo z całym jej wyposażeniem (wszystkie grunta i budynki), a także 24 tys. złp⁵⁰, na rzecz tegoż zakonu. Darowiznę tę przyjęto, w zamian za co zakon zobowiązał się do realizacji celu tej fundacji.

Najpierw chodziło o wybudowanie kościoła i klasztoru, w którym będzie na stałe mieszkało i pracowało przynajmniej trzech zakonników, czyli dwóch ojców i jeden brat, a gdy klasztor będzie już w pełni

⁴³ Sumy te zostały ulokowane na wsi Stalmierz i Radusko, koło Obór. Zob. tamże, s. 2.

⁴⁴ Już wtedy prowadził w Oborach rozmowy z ówczesnym prowincjałem o. Stefanem; nie jest jasne, dlaczego tak długo nie mógł się zakon zdecydować na powstanie klasztoru. Zapewne obawiano się reakcji rodziny, co też później się potwierdziło. Zob. ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 3.

⁴⁵ Najprawdopodobniej powstanie fundacji było efektem dopiero trzeciej umowy fundatora z zakonem. Pierwsza jest tylko wzmiankowana w dokumentach kościelnych, druga już ustalona została zerwana przez karmelitów. A trzecia to ta, w oparciu o którą powstała fundacja. Zob. tamże, k. 3v.

⁴⁶ Decyzję podjął prowincjał o. Stefan w oparciu o zgodę dwóch swoich definitorów: o. Dionizego, przeora w Gdańsku, i o. Klemensa. Powiadomiony o tym fakcie bp Ludwik Załuski, wyraził na nią zgodę, sugerując, aby o fakcie powstającej fundacji podać informacje w parafiach w Mazowszu, pod opieką której było wówczas Trutowo, i w Działyniu, gdzie mieszkali krewni fundatora. Zob. tamże, k. 3v.

⁴⁷ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁴⁸ ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 3v.

⁴⁹ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁵⁰ Informacja o 24 tys. dobrej monety licząc na 1 złoty pięć szóstaków bitych ulokowanych na wsi Trutowo. Zob. *Trutowo*, poz. cyt, s. 526. Natomiast w dokumentach kościelnych pojawia się informacja o 40 tys. tynfów ulokowanych na wsi Wola ówczesnej własności Michała Rętwińskiego. Zob. ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 3v.

zorganizowany, na stałe będzie tu dwunastu zakonników, którzy będą wspólnie odprawiali służbę Bożą. Precyzując, karmelici mają w ciągu roku wybudować kaplicę, w której będą odprawiały się nabożeństwa. Natomiast w ciągu kolejnych sześciu lat wybudują z cegły kościół i klasztor. Po zorganizowaniu tegoż będą odprawiali Mszę świętą i wypominki za fundatora i jego rodzinę. Natomiast sam fundator po śmierci ma być pochowany w habitie zakonnym z wszelkimi honorami w tym właśnie kościele. Tak skonstruowaną umowę między fundatorem i beneficjatem zatwierdził biskup płocki Ludwik Załuski⁵¹.

Karmelici zostali wprowadzeni do Trutowa przez fundatora 2 IV 1718 r.⁵² i w tym też roku wystawili kościół drewniany⁵³, a na podstawie zgody biskupa płockiego rozpoczęli tam sprawowanie publicznych nabożeństw⁵⁴. W roku następnym, czyli 1719, niedaleko kościoła wybudowali cztery mieszkania, czyli tymczasowy klasztor, w którym zamieszkało trzech zakonników i służba. Na tym etapie rozwoju fundacji umarł fundator i został pochowany najprawdopodobniej w istniejącym wtedy kościele⁵⁵.

Niestety, po śmierci fundatora odezwali się jego krewniacy⁵⁶, a mianowicie bracia Mateusz i Adam Rętwińscy, którzy domagali się unieważnienia zapisu i przejęcia całości majątku. Skargę przedstawili w sądzie diecezjalnym. Proces w tej sprawie odbywał się w konsystorzu pułuskim pod przewodnictwem samego biskupa Załuskiego. Po odbyciu przewodu, wydano 14 II 1721 r. wyrok, który utrzymywał zapis dokonany przez Jana Rętwińskiego⁵⁷.

⁵¹ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2. Natomiast nieco precyzyjniejszy zestaw zobowiązań zachował się w dokumentach kurialnych. Karmelici mieli zbudować kościół i klasztor, utrzymywać stale chór złożony z 12 zakonników dla odprawiania służby Bożej, odprawiać co tydzień jedną mszę czytana, a później trzy msze za duszę fundatora, co 4 lata odśpiewać jeden nokturn i mszę za rodziców i krewnych fundatora, odmawiać po każdym kazaniu z ambony z ludem trzy *Zdrowaś Maryjo* za duszę fundatora, sprowadzić do obsady klasztoru dwóch księży zakonnych i jednego brata, pilnować, aby klasztor trutowski nie był zależny od klasztoru w Oborach. ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 3v–4.

⁵² Tamże, k. 3v.

⁵³ W miejscu, gdzie później powstała świątynia murowana.

⁵⁴ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ Już cztery dni po śmierci fundatora u biskupa płockiego pojawili się krewni ze skargami. Zob. ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k.4.

⁵⁷ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

Niezadowoleni z takiego obrotu sprawy krewni rozpoczęli represje wobec karmelitów w Oborach, podważając wcześniej dokonane zapisy dotyczące tegoż klasztoru. Odwołano się więc do sądu wyższej instancji w Rzymie. Ówczesny papież Benedykt XIII w dniu 15 II 1725 r. jako swoich przedstawicieli do trybunału delegował trzech członków kapituły płockiej. Po powtórnym rozpoznaniu sprawy utrzymano w mocy wcześniejszy wyrok⁵⁸. Od tego momentu zakon mógł podjąć działania zmierzające do wypełnienia zapisu.

Najwyraźniej piętrzyły się jeszcze jakieś inne trudności, albo też próbowano się dobrze przygotować do jego budowy, gdyż „pierwszy kamień” – zapewne kamień węgielny, położono pod budowę murowanego kościoła w Trutowie dopiero 24 IV 1732 r.⁵⁹ Budowa zgodnie z zaleceniami fundacji trwała sześć lat i została zakończona w roku 1738⁶⁰.

Kolejnym elementem fundacji było wybudowanie klasztoru. Prace przy jego budowie rozpoczęto od położenia kamienia węgielnego 2 III 1740 r. i trwały przez kilka lat. Bowiem w dniu 30 IX 1770 r. ówczesny sufragan wrocławski Jan Dembowski⁶¹, na podstawie delegacji biskupa płockiego Hieronima Antoniego Szeptyckiego, dokonał aktu konsekracji świątyni. Domyślamy się, że uroczystość ta była momentem zakończenia wszystkich prac, nie tylko przy świątyni, ale również przy klasztorze.

Pierwotną podstawę materialną, uposażenie fundacji, stanowiły dobra Trutowo. Natomiast po ich zabraniu przez rząd pruski, najprawdopodobniej w roku 1807, państwo pruskie wypłacało tak zwaną kompetencję, w wysokości kilkuset złotych rocznie, od których trzeba było jeszcze płacić podatek⁶².

W skład uposażenia wchodził także procent od sumy 1700 złp ulokowanej w dwóch miejscach: jedna na dobrach Dziembakowo w ówczesnym powiecie mławskim, a druga na Steklinku w powiecie lipnowskim. Karmelici mieli również ogród warzywny, nieco ziemi ornej i place w okolicy kościoła, na których stały cztery budynki mieszkalne, wystawione przez zakonników, w których zamieszkiwała służba klasz-

⁵⁸ *Trutowo*, poz. cyt., s. 526.

⁵⁹ ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 4.

⁶⁰ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁶¹ ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 4v.

⁶² Tamże.

torna. Cały teren należący do klasztoru pierwotnie zajmował 12 mórg, a później w ramach represji popowstaniowych zabrano połowę z tego, czyli zostało 6 mórg⁶³.

5. Beneficjum trutowskie – miejsce sprawowania posługi i ludzie ją wykonujący

Zasadniczo dwa miejsca były związane ze sprawowaniem posługi, czyli wypełnianiem woli fundatora. Oba usytuowane na wzniesieniu, orientowany kościół i będący na jego przedłużeniu w kierunku zachodnim klasztor. Całość stanowi budowlę barokową, wzniesioną z cegły, a częściowo otynkowaną⁶⁴.

Jak już wyżej zauważono, pierwotna świątynia w Trutowie powstała jako budowla drewniana, wystawiono ją w roku 1718 i najprawdopodobniej posługę liturgiczną w nim sprawowano do roku 1738, czyli do momentu wybudowania świątyni murowanej. Choć nie można wykluczyć, że jeszcze przed zakończeniem budowy, czyli przed rokiem 1738, przeniesiono się ze służbą Bożą do tejże świątyni.

Wydaje się, że przez lata jej wygląd nie uległ zasadniczym zmianom, choć była wielokrotnie naprawiana. Wybudowano więc świątynię składającą się z prezbiterium i nawy umieszczonych w jednym ciągu, czyli była to budowla jednonawowa.

Kościół miał długość 41½ łokcia⁶⁵, a szerokości około 19 łokci, wysoki był na 25 łokci, co dodawało mu blasku monumentalności⁶⁶. Wewnątrz znajdowało się pięć ołtarzy, a dookoła budowli urządzono galerię. Rozpocynała się ona po prawej stronie ołtarza od zakrystii, prowadziła na chór muzyczny, a następnie schodziła lewą stroną do skarbcza, przez który można było wejść na ambonę, wykonaną w kształcie łodzi⁶⁷. Na chórze muzycznym znajdowały się dziesięciogłosowe organy. Cała świątynia

⁶³ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 2.

⁶⁴ KZSP, t. 11, z. 9, Warszawa 1969, s. 61.

⁶⁵ Według systemu łokcia nowopolskiego 1 łokieć to 57,6 cm. Zob. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008, s. 173.

⁶⁶ ArDWł, AKDWł, zak. I, 10, k. 4v. Natomiast Leonowicz podaje wymiary 41½ wysokości, 20 szerokości, stosunkowo wysoka. Zob. W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁶⁷ Ambona rokokowa z trzeciej ćwierci XVIII w., wykonana w kształcie łodzi, z malowanymi na parapecie scenami z dziejów zakonu karmelitańskiego i portretem bł. Angelusa Augustyna Mazzinghi w zaglecku. Na nakrywającym ją baldachimie rzeźba niezidentyfikowanego świętego zakonika. Zob. KZSP, dz. cyt., s. 63.

została pokryta polichromią⁶⁸, a posadzkę wyłożono płytkami, w prezbiterium w barwie biało-niebieskiej⁶⁹.

W świątyni, jak już zauważono, znajdowało się pięć ołtarzy rzeźbionych i stalle dla dwunastu zakonników⁷⁰. Były to ołtarze: wielki pw. św. Anny⁷¹, drugi pw. Najświętszej Maryi Panny Szkaplerznej umieszczono po stronie epistoły przy balustradzie⁷², dalej trzeci pw. Pana Jezusa Ukrzyżowanego⁷³, po stronie Ewangelii z przodu umieszczono czwarty pw. św. Józefa⁷⁴, a w tyle piąty św. Eliasza⁷⁵; nastawy ołtarzowe wykonane były z drewna i dostosowane do stylu kościoła⁷⁶.

⁶⁸ Polichromia późnobarokowa pochodzi, według zachowanej daty, z roku 1738. Odnowiona została współcześnie w roku 1960, przez Stanisławę Klinkowską-Bieńkowską. Na ścianach nawy i prezbiterium oraz na sklepieniach ukazani zostali święci karmelitańscy i sceny związane z historią zakonu, ponadto anioły, putta i motywy roślinno-kwiatowe. Na sklepieniach nawy postacie czterech Ewangelistów i czterech ojców Kościoła, na ścianach święci: Telesfor, Mikołaj, Albert, Teresa, Dionizy, Andrzej Corsini, Anioł i Maria Magdalena de Pazis, na ścianie zachodniej, nad chórem muzycznym Matka Boska Dobrej Opieki. Ponad tęczą scena „Nadania szkaplerza św. Szymonowi Sztokowi” oraz prorocy Eliasz i Elizeusz. Na sklepieniu w prezbiterium ucieczka proroka przed królową Jezabel oraz Kolumna Matki Bożej Szkaplerznej. Na parapetach empory sceny z życia świętych karmelickich, a na parapecie chóru muzycznego św. Cecylia i muzykujący aniołowie. Zob. tamże.

⁶⁹ ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 4v.

⁷⁰ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁷¹ Poniżej przytaczamy opis z XX w. Ołtarz główny w stylu rokokowym z połowy XVIII w., odnowiony w 1887 r., wtedy też odnowiono rzeźby świętych: Jana Nepomucena, Jana Ewangelisty, Józefa i króla Dawida. Na środku obraz św. Jana Nepomucena z XVIII w. Na mniejsze ołtarzowej tabernakulum przekształcone z baldachimem i rzeźbami aniołów. Zob. KZSP, dz. cyt., s. 62.

⁷² Na ołtarzu rzeźby: św. Jana Chrzciciela i Sebastiana, Alberta i Antoniego z Dzieciątkiem w górnej kondygnacji oraz dwóch aniołów, z obrazami: w polu środkowym Matki Bożej Szkaplerznej, z pierwszej połowy XVIII w. we współczesnej drewnianej sukience, a w zwieńczeniu św. Tadeusza z połowy XVIII w. Zob. tamże, s. 62–63.

⁷³ W centrum Jezus Ukrzyżowany adorowany przez dwa anioły, a w zwieńczeniu współczesny obraz św. Barbary. W dwu ostatnich ołtarzach w cokołach pod rzeźbami, w zaszkłonych relikwiarzach relikwie. Zob. tamże, s. 63.

⁷⁴ Pierwszy, po lewo, pochodzi z drugiej ćwierci XVIII w. Na nim znajdują się rzeźby przedstawiające świętych: Dionizego, Telesfora papieża i dwóch nieznanych z imienia biskupów w górnej kondygnacji oraz czterech aniołów. Obecnie na nim znajdują się współczesne obrazy: na środku św. Józefa z Dzieciątkiem; w zwieńczeniu ołtarza św. Marii Magdaleny de Pazis. Zob. tamże, s. 62–63.

⁷⁵ Druga para ołtarzy, z lewej czyli trzeci w kolejności, rokokowo-klasycystyczny ołtarz z około 1800 r., w polu środkowym z rzeźbą proroka Eliasza adorowanego przez dwa aniołki, oraz współczesnym obrazem św. Pawła Pustelnika w zwieńczeniu. Zob. tamże, s. 63.

⁷⁶ ArDWI, AKDWI, par. 232, k. 4

W zakrystii znajdowała się wystarczająca ilość sprzętów liturgicznych, choć trzeba przyznać, że pojawiła się opinia o niezbyt bogatym wyposażeniu⁷⁷. Choć współczesne informacje dotyczące naczyń liturgicznych wskazują, że wyposażenie było znaczne. Pochodziło ono zapewne od rozmaitych dobrodziejów klasztoru⁷⁸.

Kościół oświetlało światło słoneczne dostające się do wnętrza przez siedem okien. Pierwotne jednak nie przetrwały nazbyt długo, bo w roku 1877 wszystkie były wymienione kosztem parafianina Józefa Szlagowskiego⁷⁹. Oprócz drzwi, przez które wchodziło się do kościoła z kruchty, było jeszcze dwoje dużych drzwi pod chórem, które służyły do wychodzenia i powrotu procesji na cmentarz przykościelny⁸⁰.

Pod kościołem znajdują się krypty, tworząc z korytarzy krzyż dwuramienny, w jednym z nich od strony północnej w niszy spoczywała trumna, że z mumifikowanymi zwłokami fundatora Jana Rętwińskiego. W latach osiemdziesiątych XIX wieku ciało było dobrze zachowane, podobnie jego ubiór, czyli kontusz, żupan, obuwie, z łatwością można było rozróżnić kolory. W podziemiach pochowani byli również zakonnicy. Wejście do krypty znajdowało się pod chórem. Mimo iż w świątyni znajdowały się tablice nagrobne⁸¹, w podziemiach nie pochowano nikogo świeckiego⁸².

⁷⁷ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2. Natomiast KZSP określa bardziej szczegółowo jej wyposażenie. Otóż zakrystia posiadała wyposażenie rokokowe złożone z komody zwieńczonej grupą ukrzyżowania, szafki połączonej z kłęcznikiem, szafki ściennej oraz szafy mieszczącej lawaterz cynkowy, ponad którymi umieszczono obraz niezidentyfikowanego świętego karmelitańskiego. Ponadto przechowywano tam feretrony procesyjne, natomiast na ścianach znajdowało się tam kilka obrazów, wśród których był i portret fundatora Jana Rętwińskiego. Zob. KZSP, dz. cyt., s. 63–64.

⁷⁸ Nieco dalej, to samo źródło zwraca uwagę na znajdujące się tam przedmioty liturgiczne. Monstrancje: rokokowa z trzeciej ćwierci wieku XVIII z cechą imienną Michała Dawida Hausmana, złotnika toruńskiego, pracującego w latach 1742–1784. Ubogaceniem monstrancji były figurki aniołów na ramionach i Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej pod glorią. Druga również rokokowa z 1768 r., z literami SZCHNSGB oraz glorią oplecioną winnym gronem. Kielichy gładkie – pierwszy z początku XVIII w. z cechą imienną Michała Dietricha, złotnika gdańskiego, pracującego w latach 1703–1741. Drugi, z 4 ćwierci XVIII w., z cechą imienną SF oraz probierczą H, należące do toruńskiego złotnika M.D. Hausmanna z lat 1775–1784. I inne wyposażenie z XVIII wieku. Zob. KZSP, dz. cyt., s. 64.

⁷⁹ ADWł, A. par. Wola-Trutowo 2, k. 3v.

⁸⁰ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 3.

⁸¹ Płyty nagrobkowe z inskrypcjami: pierwsza – Damazego Mioduskiego, generała Wojsk Polskich, zmarłego w 1806 roku, kamienna umieszczona w południowej zewnętrznej ścianie. Druga – Magdaleny z Koszutskich Szatkowskiej (zm. 1852), marmurowa z herbami Poraj i Radwan, umieszczona w kruchcie. Zob. KZSP, dz. cyt., s. 64.

⁸² W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

Kościół został konsekrowany w roku 1770 pod wezwaniem św. Anny. Świątynia ta otrzymała przywileje na cztery odpusty. Najważniejszym był ten obchodzony na Matkę Bożą Szkaplerzną, który świętowano w niedzielę po 16 lipca, kolejny związany z patronką świątyni, czyli św. Anną, obchodzono również w lipcu. Dwa ostatnie odprawiano z racji konsekracji świątyni i Czterdziestogodzinnego nabożeństwa⁸³.

Świątynia otrzymała też przywileje na działalność dwóch bractw: Bractwa św. Anny z dnia 19 IV 1735 r. od papieża Klemensa XII i Bractwa Matki Bożej Szkaplerznej przywilej od generała karmelitów o. Ludwika Benzoniego pochodzący z 21 I 1739 r.⁸⁴

Drugi element to klasztor, tworzący jeden ciąg budynku z kościołem, oddzielony jedynie wieżą, pod którą umieszczono kruchtę łączącą oba budynki. Z niej wchodzi się zarówno do kościoła, jak i do klasztoru. Wieża ma wysokości 60 łokci, na niej znajduje się zegar żelazny, dwa dzwony i sygnaturka. Dzwony te mają różne pochodzenie, największy wykonany dla tej świątyni, średni zabrany z kościoła wolskiego, a sygnaturka zapewne wykonana też dla tej świątyni⁸⁵.

Budynek klasztorny długi na 60 łokci⁸⁶, a szeroki na 27, składający się z dwóch kondygnacji, o jednym ganku. Wzniesiony na rzucie wydłużonego prostokąta, nieco szerszy od kościoła. Układ wewnętrzny dwutraktowy z obszernym korytarzem na przestrzał wzdłuż budynku w obu piętrach⁸⁷, na których znajdowały się mieszkania dla zakonników. Od chwili wzniesienia mieszkało tu po kilku zakonników, był w nim nawet dwukrotnie nowicjat: w roku 1825 i po 1831 r.⁸⁸ Zapewne w ten sposób próbowano zebrać 12 zakonników, którzy by wypełniali zobowiązania wynikające z fundacji, a dotyczące modlitw za fundatora i jego rodzinę w składzie 12-osobowym.

Klasztor to nie tylko budynek, ale przede wszystkim konkretni zakonnicy stanowiący wspólnotę klasztorną. Dziś znamy najprawdopodobniej pełną, albo bardzo zbliżoną do pełnej, listę zakonników tworzących

⁸³ ArDWI, AKDWI, par. 232, k. 6v.

⁸⁴ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 16, s. 2.

⁸⁵ Na największym napis: S. Anna protege Carmelii Trutoviensem. Me fecit Nicolaus Petersitice in Thorn anno 1752; na średnim: Ambrosius Rofman anno 1598. Zob. W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 2.

⁸⁶ Natomiast akta kurialne mówią o klasztorze długości 120 łokci. Zob. ADWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 4v.

⁸⁷ KZSP, dz. cyt., s. 65.

⁸⁸ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 2.

konwent trutowski, należący do wielkopolskiej prowincji karmelitańskiej, którą opracował Marek Kuciński⁸⁹. Obejmuje ona zakonników, którzy przybyli do Trutowa w roku 1717, a kończy się na nazwiskach zakonników, którzy w roku 1862 tworzyli wspólnotę konwentu.

Według tegoż zestawienia pierwszą wspólnotę w Trutowie stanowili ojcowie Andrzej od Świętego Ducha, Filgentiusz od św. Joanny oraz brat Krzysztof od św. Gertrudy⁹⁰. O. Andrzej występuje w spisie zakonnym w latach 1717, 1724, 1727⁹¹, jemu też zapewne przyszło kłaść podwaliny pod powstającą fundację, a jednocześnie pracować nad jej uruchomieniem. W okresie budowy świątyni, a więc w latach trzydziestych XVIII wieku, klasztorowi przewodził o. Konstanty od św. Mikołaja, występujący w spisach z lat 1730 i 1737⁹². Budowę klasztoru podjął zapewne o. Bernard od Najświętszej Maryi Panny, który występuje w latach 1742 i 1745⁹³. Bezpośrednie uroczystości związane z konsekracją świątyni były zapewne związane z pracą we wspólnocie o. Awerttanego, który występuje w roku 1769⁹⁴.

Natomiast, gdy materialna strona fundacji została wykonana, podjęto działania już przede wszystkim duszpasterskie i tu warto zauważyć o. Anioła od Benedykta, który występuje w roku 1772⁹⁵, a powraca w 1781⁹⁶, następnie: 1784, 1787⁹⁷, 1790, 1793⁹⁸, 1796⁹⁹, a prawdopodobnie i później¹⁰⁰. Oprócz posługi w kościele klasztorowym, zakonnicy podejmowali okazjonalną działalność kaznodziejsko-duszpasterską w okolicznych parafiach. Choć

⁸⁹ Stan personalny konwentu trutowskiego od powstania klasztoru do kasaty zakonu w 1864 r. został opracowany na podstawie Akt Kapituł Generalnych Zakonu OO. Karmelitów Prowincji Wielkopolskiej: AKKr. 168/397 „Decretale provinciae strictioris observantie”, oraz kapituł konwentu trutowskiego: AKKr. 172/545 „Liber decretalis...” 1792–1862 oraz Roczników Diecezji Płockiej z lat 1820–1862. Zob. M. K u c i ń s k i, *Z dziejów parafii Wola-Trutowo*, dz. cyt., s. 81–91.

⁹⁰ Tamże, s. 81.

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ Tamże, s. 83.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże, s. 84.

⁹⁷ Tamże, s. 85.

⁹⁸ Tamże, s. 86.

⁹⁹ Tamże, s. 87.

¹⁰⁰ Wcześniejsze wykazy zakonników podawały imię zakonne wraz z imieniem patrona, czyli Anioł od św. Benedykta, natomiast późniejsze podawały imię zakonne wraz z nazwiskiem, stąd trudno jednoznacznie ocenić, czy występujący w roku 1811 Anioł Chibiński jest tym samym zakonnikiem. Zob. tamże, s. 89.

zapewne była też i działalność systematyczna, jak na to wskazują informacje dotyczące parafii Wielgie¹⁰¹ i Wola¹⁰²; w obu tych przypadkach wprost są wskazani zakonnicy tam podejmujący pracę. W dwóch miejscach wskazani są kapelani w Kikole, a w jednym z nich wprost powiedziane zostało, że chodzi o kapelana posługującego w pałacu w Kikole¹⁰³. Prawdopodobnie też byli zakonnicy prowadzący życie pustelnicze, zapewne gdzieś w pobliżu klasztoru, bo są w spisie wymienieni jako asceci¹⁰⁴.

Dla interesującej nas w tym artykule parafii Wola jest to ciekawe zwłaszcza dla okresu, w którym funkcjonowała jeszcze świątynia w Woli, czyli do roku 1835; już wtedy byli zakonnicy oddelegowani do posługi w tym kościele w różnym charakterze. Jedni wprost jako proboszczowie¹⁰⁵ lub wikariusze¹⁰⁶, inni jako ustanowieni do posługi bez mianowania na urząd¹⁰⁷.

W wykazach umieszczeni są również klerycy lub studenci¹⁰⁸, co pozwala przypuszczać, że część z będących we wspólnocie zakonników była ich wychowawcami¹⁰⁹ i wykładowcami¹¹⁰. W klasztorze również mieszkali dostojnicy zakonni, a więc prowincjał¹¹¹ kustosz¹¹² i definitór

¹⁰¹ W Wielgim pracowali: o. Aureliusz Wojtkowski w roku 1811; o. Euzebiusz Piekarski – 1817 i 1819; o. Polikarp Owsiany – 1828, o. Innocenty Borkowski w 1832. Zob. tamże, s. 89–90.

¹⁰² O ojcach pracujących w Woli poniżej.

¹⁰³ W 1811 kapelanem w Kikole był o. Paschaliusz Żurkowski, natomiast z roku 1817 pochodzi informacja, że tenże sam zakonnik jest kapelanem w Kikole w pałacu Zboińskich. Zob. tamże, s. 89.

¹⁰⁴ W roku 1766 wymienieni są dwaj zakonnicy z określeniem ich działalności jako asceci, co może sugerować życie pustelnicze. Zob. tamże, s. 82.

¹⁰⁵ O. Anioł od św. Benedykta jest wymieniany jako proboszcz w Woli w latach: 1781, 1787. Zob. tamże, s. 84–85. Natomiast o. Euzebiusz Piekarski wymieniony w 1820 jako komendarz w Woli. Zob. tamże, s. 89.

¹⁰⁶ O. Plaud wymieniany jest jako wikariusz w Woli w latach: 1781, 1784, 1787. Tamże, s. 85. O. Amandy wymieniany jako wikariusz w Woli w roku 1796, a o. Paschaliusz w 1799. Zob. tamże, s. 87.

¹⁰⁷ O. Kornel od św. Adama wymieniany jako kapelan w Woli w 1766; o. Rafael od św. Joanny, jako kapelan w Woli w 1775. Zob. tamże, s. 82 i 84.

¹⁰⁸ Występują m.in. w latach 1769, 1772, 1775, 1799, 1836. Tamże, s. 83, 87–88, 90.

¹⁰⁹ Jako mistrzowie nowicjatu są przedstawieni: o. Eryk Rahn w 1819, o. Kajetan Schroeter w 1828 i o. Tyberiusz Solman w 1832. Zob. tamże, s. 89–90.

¹¹⁰ O. Kantego określano jako profesora retoryki w roku 1799. Tamże, s. 87.

¹¹¹ Prowincjałami byli: o. Cyprian od św. Gerarda wykazany w 1766, o. Eryk Rahn – 1820. Zob. tamże, s. 82 i 89.

¹¹² Kustoszami prowincji byli: o. Kajetan Schroeter w 1828, o. Tyberiusz Solman 1836. Zob. tamże, s. 90.

provincji¹¹³. Co wskazuje na znaczną rolę, jaką wspólnota odgrywała w swoim czasie w zakonie. Gdyby oceniać znaczenie klasztoru na podstawie liczby zakonników, to najlepszy okres wspólnota przeżywała w okresie od 1784 do 1799 roku, na co wskazują szczegółowe dane liczbowe. Otóż w klasztorze w roku 1799¹¹⁴ było 18 zakonników, 17 w latach 1790, 1793¹¹⁵; 16 w 1796¹¹⁶; a 15 w latach 1784, 1787¹¹⁷.

W okresie bezpośrednio przed kasatą klasztoru, według przytoczonego zestawienia, w roku 1862 wspólnotę trutowską stanowili ojcowie: Leon Winkowski, Ambroży Ostrowski, Cyprian Biernacki i brat Józef Czarnecki, natomiast w roku 1864 w klasztorze byli: Leon Winkowski (w tym też roku zmarły), Norbert Sobczyński, Stanisław Małachowski, Cyprian Biernacki i dwóch braci zakonnych¹¹⁸.

Nie ulega wątpliwości, że fundator dobrze rozważył założenie fundacji i spełniła ona zapewne swoją rolę. Niestety nie był w stanie wszystkiego przewidzieć, zwłaszcza wielkiej tragedii narodowej, jaką była utrata państwowości. I to właściwie elementy zewnętrzne spowodowały zachwianie się fundacji i jej powolne zamieranie.

Pierwszym elementem przyczyniającym się do osłabienia fundacji było pozbawienie instytucji kościelnych ich majątku własnego przez pruskiego zaborcę¹¹⁹, co doprowadziło do zachwiania podstaw materialnych tej i wielu innych instytucji kościelnych. Ofiarowanie zakonnikom niewielkiej pensji i skromne odsetki kapitałowe doprowadziły do zmniejszenia się stanu liczbowego klasztoru, a co za tym idzie do ograniczenia posługi wynikającej ze zobowiązań fundacji.

Natomiast faktyczny koniec fundacji opartej na umowie pomiędzy Janem Rętwińskim a Zakonem Karmelitów, spowodowało skasowanie klasztoru w roku 1864¹²⁰.

¹¹³ Definitoryści zakonnicy: o. Albin od św. Ludwika – 1793, o. Tymoteusz od Konstantego – 1775, o. Urban od św. Grzegorza – 1784, o. Anioł od św. Benedykta 1787 i 1796, o. Kajetan Schroeter – 1836, o. Leon Winkowski – 1850. Tamże, s. 84–91.

¹¹⁴ Tamże, s. 87–88.

¹¹⁵ Tamże, s. 86.

¹¹⁶ Tamże, s. 87.

¹¹⁷ Tamże, s. 85–86.

¹¹⁸ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 2.

¹¹⁹ Najprawdopodobniej nastąpiło to w roku 1807. Zob. ArDWł, AKDWł, zak. I, 10, k. 4v.

¹²⁰ Ukaz znoszący klasztory wydał cesarz Aleksander II w dniu 27.10/8.11.1864. Zob. S. Ch[odźński], *Sekularyzacja dóbr duchownych w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna* [M. Nowodworskiego], t. 24, Warszawa 1900, s. 622. Najprawdopodobniej wtedy też zaborca zajął

6. Nowe wyzwanie – parafia

Na początku tegoż artykułu wspomniano o parafii, która swoją siedzibę miała w Woli, a której dzieje rozplývają się w mrokach historii. Parafia na pewno istniała już w początkach XVI wieku, choć jej dzieje są słabo znane, o czym świadczy chociażby fakt, że nawet w dokumentach kościelnych jej początek widziano dopiero w roku 1538. Słabe uposażenie, a najprawdopodobniej nieprzestrzeganie umowy fundacyjnej parafii przez jej kolatorów powodowało, że często na miejscu nie było duchownego lub był duchowny, ale bez odpowiedniego upoważnienia diecezji, którego miejscowy dziedzic traktował jak kapelana własnego, a nie proboszcza pełniącego niezależną posługę parafialną.

Powodowało to, że ów duchowny wykonywał zalecenia właściciela majątku, a nie troszczył się o sprawy parafialne. Pewnie swoistym potwierdzeniem tego był zachowany najstarszy wpis metrykalny z 1754 roku, dokonany przez poznańskiego dominikanina o. Rafała Blocka, który czasowo przebywał w parafii¹²¹.

W konsekwencji nie było komu dbać o dobry stan świątyni i systematyczne duszpasterstwo. Problemem były również sytuacje, gdy ze względów duszpasterskich parafię dzielono i nakazywano sąsiednim proboszczom¹²² tymczasowo pełnić posługę w poszczególnych wioskach należących do parafii Wola. Zapewne i to miał na myśli Jan Rętwiński, choć wprost tego nie wyartykułowano w umowie fundacyjnej.

Wydaje się więc, że parafianie z dużą radością przyjęli powstanie klasztoru, w którym byli zawsze duchowni, podobne odczucia zapewne miała również władza diecezjalna. Bowiern od tej pory nie musiała za każdym razem, gdy odchodził z parafii proboszcz, szukać nowego kandydata na wakujący urząd, bo wiadano, że w razie potrzeby zakonnicy wypełnią brakującą lukę. Funkcję proboszcza pełnili z urzędu przełożeni klasztoru, a na miejscu posługiwał jakiś inny zakonnik, albo też faktycznie przełożeni, ale wymienieni imiennie jak: o. Cyprian od św. Gerarda (1779–1781), o. Anioł od św. Benedykta (1781–1784), o. Euzebiusz Piekarski (1820)¹²³.

kościół, ponieważ pojawia się informacja, że został on parafii oddany dopiero po 16 latach przez Izbę Skarbową w Płocku w dniu 8 X 1880. Zob. ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, k. 4v.

¹²¹ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 2.

¹²² W roku 1817 parafią opiekuje się proboszcz z Sumina, ks. Zalewski. Zob. M. Kuciński, *Z dziejów parafii Wola-Trutowo*, dz. cyt., s. 89.

¹²³ Tamże.

Wyżej wspomniane problemy doprowadziły w 1828 r. do sytuacji, że ostatnimi proboszczami diecezjalnymi pracującymi przy kościele wolskim byli: ks. Michał Szadkowski i ks. Józef Teodor Załęski. Po opuszczeniu parafii przez ostatniego z nich, już ksiądz diecezjalny nie został mianowany na opuszczone beneficjum wolskie, wobec czego posługę duszpasterską w parafii zlecono zakonowi¹²⁴.

Zauważmy jednak, że był to czas, gdy siedziba parafii była ciągle jeszcze w Woli. Korzystając z okazji przypomnimy wygląd funkcjonującej w Woli świątyni. Otóż z roku 1785 posiadamy informacje ogólne, że była ona pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Jej bryła miała wymiary: 26 łokci długości, 12½ szerokości, a wysokości 8½. Opis wizytacyjny mówi o niej, że miała drewnianą wieżę osobliwie usytuowaną z kopułami. Kościół ten otoczony był cmentarzem grzebalnym¹²⁵.

Natomiast z wizytacji dokonanej w roku 1825 dowiadujemy się, że w świątyni znajdowały się cztery ołtarze. Ołtarz wielki był poświęcony Wszystkim Świętym. Rzeźbiony w drewnie i pozłacany. W głównej kondygnacji obraz malowany na płótnie przedstawiający Syna Bożego, na którym postać Jezusa Chrystusa podkreślona została czerwonym aksamitem. W tym ołtarzu był jeszcze obraz przedstawiający Wszystkich Świętych. Drugi ołtarz po lewej stronie, rzeźbiony, ale nie pomalowany, pod wezwaniem Matki Bożej. Obraz główny przedstawiał Najświętszą Maryję Pannę. Natomiast drugi obraz, nieco uszkodzony, przedstawiał św. Onufrego. Trzeci w kolejności ołtarz, na którym ustawiono dwie figury poświęcony był Świętej Trójcy. Obraz główny, malowany na płótnie, przedstawiał Świętą Trójcę, kolejny obraz przedstawiał św. Teklę, również malowany na płótnie. Ołtarz czwarty pod wezwaniem św. Szymona po prawej stronie, pozłacany, z dwiema figurami. Pierwszy obraz przedstawiał św. Szymona, a drugi św. Katarzynę. W świątyni były również: ambona, chrzcielnica, organy, kilka ławek, szafki do paramentów liturgicznych¹²⁶.

Początkowo do Woli dojeżdżał jeden z zakonników, gdy natomiast w roku 1835 kościół był już na tyle zniszczony, że groził zawaleniem, władze cywilne nakazały dziekanowi zamknąć kościół parafialny w Woli¹²⁷,

¹²⁴ ArDWł, A. par. Wola-Trutowo 2, s. 17–20.

¹²⁵ ArDWł, AKDWł, zak. I, 10, k. 2.

¹²⁶ ArDWł, A. par. Wola-Trutowo 2, s. 8.

¹²⁷ Decyzję podjął Budowniczy Obwodu Lipnowskiego. Dziekan Lipnowski dokonał tego aktu w dniu 2 XII 1835. Zob. ArDWł, AKDWł, zak. I, 10, k. 2–2v.

skutkiem tego było przeniesienie nabożeństw do Trutowa¹²⁸. Sam kościół w Woli stał jeszcze do roku 1850, kiedy to został rozebrany przez ówczesnego dziedzica, Kazimierza Zielińskiego¹²⁹.

Od momentu zamknięcia kościoła wolskiego faktyczną siedzibą parafii została świątynia pw. św. Anny w Trutowie. A zakonnicy z tego konwentu stali się stałymi proboszczami tej parafii. Taką funkcję pełnił o. Kajetan Schroetter, będący równocześnie przeorem klasztoru trutowskiego¹³⁰.

O. Kajetan posługę proboszczowską pełnił w latach 1835–1840, jego następcami byli: o. Leon Winkowski, który trzykrotnie pełnił posługę proboszczowską w latach: 1840–1843, 1850–1853, 1859–1863; o. Roch Zdziarski 1843–1847; o. Emilian Księżniewski 1853–1855; o. Anzelm Kaźmierski 1856–1858¹³¹.

Najprawdopodobniej taka sytuacja odpowiadała kolatorom, czyli miejscowym dziedzicom, którzy już dużo wcześniej zabrali majątek należący do parafii w Woli, a teraz nie musieli już utrzymywać proboszcza. Wyszli bowiem z założenia, że zakonnicy utrzymują się we wspólnocie klasztornej. Taki stan rzeczy funkcjonował do roku 1864, czyli do momentu gdy władze carskie w ramach represji popowstaniowych zaczęły kasować zakony i zamykać klasztory.

Człowiekiem łączącym stare z nowym, czyli czasy pracy duszpasterskiej zakonników z pracą księży diecezjalnych, był o. Norbert Sobczyński. Przybył do Trutowa w roku 1858¹³², przez kilka lat pełnił posługę w ramach konwentu trutowskiego, lecz wykaz z roku 1862¹³³ nie uwzględnia jego osoby w interesującym nas klasztorze. Ale w roku 1864 był na miejscu i tu pełnił posługę proboszcza parafii wolskiej w Trutowie¹³⁴. Natomiast w roku 1873 sekularyzował się, czyli został ekskardynowany z Zakonu Karmelitów i inkardynowany do diecezji płockiej¹³⁵. Jako ksiądz die-

¹²⁸ Dziekan lipnowski upoważnił karmelitę o. Kajetana Schroettera przeora trutowskiego do objęcia zarządu parafii wolskiej. Zob. ArDWI, zak. I, 10, s. 2v.

¹²⁹ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 3.

¹³⁰ ArDWI, AKDWI, zak. I, 10, s. 2v.

¹³¹ M. Kuciński, *Z dziejów parafii Wola-Trutowo*, dz. cyt., s. 91.

¹³² Tamże, s. 89.

¹³³ Tamże, s. 91.

¹³⁴ W. Leonowicz, *Listy o naszych zabytkach...*, KorPł, 12(1887), nr 18, s. 2.

¹³⁵ Na podstawie zachowanych informacji można domniemywać, że urodził się około 1831 roku w Warszawie, tu też ukończył szkołę. Syn Pawła i Marianny. Probostwo w Trutowie

cezjalny pełnił posługę w Trutowie do końca swoich dni, czyli do roku 1922¹³⁶, choć faktycznie w 1918 r. został mianowany nowy proboszcz – ks. Stanisław Najmoła¹³⁷.

Dzięki niemu materialny stan kościoła nie był najgorszy, choć dużo gorzej przedstawiał się stan klasztoru, który teraz pełnił funkcje plebanii. Proboszcz nie zajmował wszystkich pomieszczeń, wobec czego te nieużywane lub wynajmowane przypadkowym osobom niszczały. Po nim przyszli kolejni księża diecezjalni, ale brak uposażenia parafii nie pozwalał na normalne funkcjonowanie, wobec czego przechodzili do innych parafii.

Po roku 1925, w którym Rzeczpospolita podpisała konkordat ze Stolicą Apostolską, parafia weszła w skład diecezji wrocławskiej. Jej biskupi, nie mogąc poradzić sobie z obsadą peryferyjnej parafii¹³⁸, podejmowali działania zmierzające do powrotu karmelitów do Trutowa. Choć początkowo były to działania skierowane w stronę karmelitów, ale bosych¹³⁹. Niestety nie zostało to zamierzenie sfinalizowane, powrócono więc do koncepcji powrotu karmelitów trzewiczkowych¹⁴⁰, którzy ostatecznie w 1946 r. powrócili do klasztoru i parafii¹⁴¹.

objął na podstawie dekretu biskupa Wincentego Popiela z dnia 28.11.1864. Zob. ArDWł, AKDWł, par. 232, k. 6v.

¹³⁶ Zob. ArDWł, AKDWł, zak. I, 10, k. 4v.

¹³⁷ Od roku 1921 do roku 1925, czyli zmiany przynależności diecezjalnej, z płockiej na wrocławską, posługę w parafii pełnili proboszczowie z sąsiednich parafii: ks. Wincenty Wojno i ks. Józef Markowski. Zob. M. Kuciński, *Z dziejów parafii Wola-Trutowo*, dz. cyt., s. 89.

¹³⁸ Parafią kierowali: ks. Norbert Sobczyński (1859–1918), ks. Stanisław Najmoła (1918–1921), ks. Wincenty Wojno (1921–1924), ks. Józef Markowski (1924–1927), ks. Antoni Kiszkurno (1927–1929), ks. Franciszek Pluta (1929–1931, jako proboszcz w Suminie), ks. Wojciech Wolski (1931–1932), ks. Ludwik Zatoryb (1932–1933), ks. Antoni Nowański (1934–1937), ks. Stanisław Andrzejczak (1937–1939), ks. Tadeusz Szmidt (1940), ks. Michał Ślipek (1941–1945), ks. Telesfor Prehuda (1945), ks. Czesław Żurmanowicz (1945–1946, administrator tymczasowy). Zob. RDW, 2011, s. 315.

¹³⁹ W aktach kurialnych zachowała się korespondencja biskupa wrocławskiego z przełożonymi karmelitów bosych. Zob. ArDWł, AKDWł, zak. I, 10, k.6–11.

¹⁴⁰ W dokumentach kurialnych znajdują się dwa takie pisma z lat trzydziestych XX wieku. Zob. tamże, k. 13–15.

¹⁴¹ Proboszczami parafii byli: o. Alojzy (Włodzimierz) Kostyrko (1946–1949), o. Tadeusz Grela (1949–1957), o. Kazimierz Spirydion Pityński (1957–1970), o. Leopold Rachlewicz (1970–1977), o. Stanisław Telesfor Biedroń (1977–1986), o. Franciszek Jeleń (1986–1992), o. Mieczysław Jankowski (1992–2003), o. Marian Kawiński (2003–2004), o. Jerzy Skawroń. Zob. RDWł, 2011, s. 314–316. Obecnie proboszczem jest o. Aleksander Pikor. Zob. RDWł, 2015, s. 240.

Obecnie jest to parafia posiadająca około 1600 wiernych. W jej skład wchodzi oprócz Trutowa: Dąbrówka, Hornówek, Kijaszkówiec, Lubin, Lubinek, Niedźwiedź, Wawrzonkowo, Wola i Wymyślin. Na terenie parafii oprócz kościoła w Trutowie jest również zbudowany w początkach lat dziewięćdziesiątych XX w. kościół w Woli, który od 2009 r. pełni funkcję kaplicy przedpogrzebowej. Parafia posiada też dwa cmentarze: w Trutowie i Woli¹⁴².

STRESZCZENIE

Na północno-zachodnich krańcach dawnej ziemi dobrzyńskiej, a obecnie w powiecie lipnowskim i gminie Kikół, znajduje się z daleka widoczny i malowniczo położony klasztor w Trutowie. Teren ten, w średniowieczu leżący na pograniczu państwa polskiego, a później będący w pobliżu szlaku przemarszu różnych armii przemieszczających się przez tereny Rzeczypospolitej, miał dość skomplikowaną sytuację gospodarczą i polityczną. Odbijało się to też i na życiu religijnym miejscowej ludności, należącej do parafii Wola, która odnotowana była już na początku XVI wieku.

Skomplikowane dzieje odbijały się w parafii tym, że miejscowi dziedzice jako kolatorzy pozbawili parafię jej uposażenia, pozostawiając jedynie skromne utrzymanie proboszcza, nie dbając o zabezpieczenie materialne świątyni. Często też na miejscu nie było żadnego księdza, a parafia w całości lub podzielona na części była obsługiwana przez sąsiednich proboszczów. Trudno więc było mówić o ciągłym i zorganizowanym duszpasterstwie.

W takiej rzeczywistości pobożny człowiek, jakim był Jan Rętwiński, podpisał w urzędzie grodzkim w Kowalu w dniu 4 X 1717 r. umowę fundacyjną z Zakonem Karmelitów, przeznaczającą mu 24 tys. złp i wieś Trutowo, na powstanie kościoła i klasztoru karmelitańskiego w Trutowie. Nadanie to fundator potwierdził w swoim testamencie spisanim przed swoją śmiercią, która nastąpiła 14 XII 1719 r. Został pochowany w Trutowie. Fundację erygował biskup płocki Ludwik Załuski.

Po śmierci darczyńcy jego rodzina, w osobach Mateusza i Adama Rętwińskich, rozpoczęła procesy z karmelitami o odzyskanie majątku. Odbyły się dwa procesy przed trybunałem biskupim, który wyrok wydał 14 II 1721 r. i przed trybunałem papieskim powołanym przez papieża Benedykta XIII, który swój wyrok wydał w 1725 r.

Jeszcze przed procesami, w roku 1718 karmelici wystawili tymczasowy kościół drewniany, w którym też rozpoczęli sprawowanie posługi sakramentalno-kaznodziejskiej. Dalsze prace rozpoczęły się już po zakończeniu procesów sądowych. I tak 24 IV 1732 r. rozpoczęto budować kościół z cegły, prace te trwały sześć lat i zostały zakończone w roku 1738. Natomiast 2 III 1740 r. rozpoczęto budowę

¹⁴² RDWł, 2011, s. 313–316.

klasztoru, zapewne wszystkie prace budowlane zakończono do 30 IX 1770 r., kiedy to za pozwoleniem biskupa płockiego Hieronima Antoniego Szeptyckiego, biskup pomocniczy diecezji kujawsko-pomorskiej Jan Dembowski konsekrował kościół.

W ramach umowy fundacyjnej karmelici zobowiązali się do pracy w klasztorze na początek dwóch ojców i brata zakonnego, a z czasem miało tu być przynajmniej 12 zakonników, którzy mieli w chórze modlić się za swojego fundatora i jego rodzinę. Tu też miał być pochowany fundator w habitie zakonnym w podziemiach kościoła klasztorowego z wszelkimi honorami. Po śmierci najpierw zapewne był pochowany przy kościele drewnianym, a później przeniesiony do podziemi już świątyni murowanej. Wydaje się jednak, że nie został pochowany w stroju zakonnym, gdyż świadectwa z XIX wieku mówią o jego stroju szlacheckim.

Faktycznie fundacja została zachwiana finansowo, gdy władze pruskie zabrały klasztorowi jego uposażenie, pozostawiając zakonnikom jedynie skromną pensję. Ostatecznie przestała istnieć, gdy władze carskie rozwiązały zakon w ramach represji po powstaniu styczniowym w roku 1864.

Sensowność powstałej fundacji potwierdzały nie tylko ścisłe zapisy fundacyjne i posługa związana z ich wypełnianiem, ale przede wszystkim potrzeby duszpasterskie, dość szybko bowiem okazało się, że proboszcz wolski nie jest się w stanie utrzymać, wobec czego posługę a parafialną przeszła na klasztor. Sprawa została przesądzona, gdy nakazano ze względów bezpieczeństwa zamknąć kościół w Woli. Od tego momentu faktycznie Trutowo stało się siedzibą parafii.

Po upadku fundacji, pierwszym proboszczem diecezjalnym był wcześniejszy karmelita ks. Norbert Sobczyński, który ponad 50 lat spędził przy kościele w Trutowie. W roku 1925 parafia weszła w skład diecezji włocławskiej, której biskupi w okresie międzywojennym próbowali sprowadzić karmelitów do Trutowa, co jednak się nie udało. Powrót nastąpił dopiero w roku 1946 i po dzień dzisiejszy karmelici pełnią tu posługę duszpasterską.

Słowa kluczowe: Ziemia Dobrzyńska, Karmelici, Trutowo, fundacja, parafia.

SUMMARY

In the North-east of Old Dobrzyńska land, presently situated in Lipno area and Kikol area, there is an enormous and beautiful monastery in Trutowo. In medieval ages this area was situated on the border of Polish country and near the way, where different armies were walking. The area had a very difficult political and economical situation. This situation had a huge influence on religious life in Wola area, which was found in the beginning of 16 century.

The problems started when local heirs to land took all goods and left the vicar a small amount of money. They also did not give any money for the church. Quite often there was not any priest, the church and people were divided into small groups. Other priests were coming to these small groups. It was hard to say that the church was well-organised.

In such reality, a very devoted person, Jan Retwinski at the age of 60, signed in agency in Kowal on the 4th October 1717 funds agreement with monastery of Karmelici. He gave 24 thousand of polish zloty and Trutowo village to create a new church and monastery of Karmelitan in Trutowo. This was confirmed in his last will, which had been written just before his death. He died on 4th December 1719 and was buried in Trutowo. The foundation raised thanks to bishop Ludwig Zaluski from Plock.

After death of Jan Retwinski, his family members – Mateusz and Adam Rętwiński, started lawsuits with Karmelici to get back the property. There were two lawsuits in the bishop tribal, who gave sentence on 14th February 1721, and in the pope tribal, conducted by Pope Benedykt XIII, who gave the sentence in 1725.

Before the lawsuits, in 1718 Karmelici built a provisional, wooden church, which served to celebrate Masses. Further works started after the lawsuits. Furthermore, on 24th April 1732 Karmelici started to build a church from bricks. The works lasted for 6 years and finished in 1738. Whereas, on 2nd March 1740 Karmelici started to build monastery, which was finished on 30th September 1770. Bishop from Plock Hieronim Antoni Szeptycki let Jan Dembowski from Włocławek diocese to devote the church.

In foundation deal Karmelici were obliged to work in a monastery. They started their works from 3 monastic fathers up to 12, who were asked to pray for the founder and his family. Jan Rętwiński was buried near the wooden church, but later he was moved to the chapel made of bricks. It seems that he was not buried in a friar dress, but in a knight dress.

Actually, the foundation became financially unstable, when Prussian authorities took the priest's salary and left the modest pay. The foundation stopped existing after insurrection in January 1864.

The reason of raised foundation is confirmed not only in foundation notes but also in pastoral needs. It turned out that priest from Wola was not able to maintain the church, so monastery started to provide it. This case had a deciding influence when the authorities ordered to close the church. From that moment Trutowo became a registered office of parish.

The first vicar of the parish was a Karmelitan monk, priest Norbert Sobczyński, who spent over 50 years in church in Trutowo. In 1925 the parish became a member of Włocławek parish. In the interwar period bishops tried to bring Karmelici back, but it did not work. The return took place in 1946 and to these days Karmelici are performing the service in this place.

Key words: Dobrzyńska land, Karmelici, Trutowo, foundation, parish.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta Kurii Diecezjalnej Włocławskiej. Akta parafii, sygn.: par. 232(1909–1937).

Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta Kurii Diecezjalnej Włocławskiej. Zakony, sygn.: Zak. I, 10.

- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta par. Wola-Trutowo (1802–1924), sygn.:
A. par. Wola-Trutowo 1; Akta par. Wola-Trutowo (1825–1850). Wizytacje
biskupie i dziekańskie, sygn.: A. par. Wola-Trutowo 2.
- RDWł, 2011, s. 313–316.
- RDWł, 2015, s. 240–241.
- Bar J., *Fundator budynku lub beneficjum*, w: EK, t. 5, kol. 772–773.
- Bieniak J., *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, „Zapiski
Historyczne”, 51(1986), s. 7–43.
- Bogucki A., *Powiat rypiński w średniowieczu (do połowy XV wieku)*, w: *Szkice rypiń-
skie*, Bydgoszcz 1967, s. 45–84.
- Ch[odyński] S., *Sekularyzacja dóbr duchownych w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna*
[M. Nowodworskiego], t. 24, Warszawa 1900, s. 615–622.
- Dalikowa A., Olczak R., *Środowisko gospodarcze i przyrodnicze*, w: *Województwo
włocławskie, monografia regionalna. Zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy
rozwoju*, Łódź – Włocławek 1982.
- Danielski W., *Fundator*, w: EK, t. 5, kol. 772.
- Dachniewski J., *Karmelici. Działalność*, w: EK, t. 8, kol. 813–814.
- Gil C., *Karmelici bosci*, w: EK, t. 8, kol. 814–819.
- Guldon Z., Powierski J., *Podziały administracyjne Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej
w XIII–XIV w.*, Warszawa – Poznań 1974.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, z. 9, Warszawa 1969, s. 61–65.
- Kolak W., *Karmelici. W Polsce – lokalizacja i organizacja*, w: EK, t. 8, kol. 808–813.
- Kuciński M., *Z dziejów parafii Wola-Trutowo*, Warszawa 1998 (wydr. komputer.
w Bibliotece WSD Włocławek).
- Labuda Z., Weiss A., *Fabryka Kościoła*, w: EK, t. 5, kol. 8–9.
- Leonowicz W., *Listy o naszych zabytkach budowlanych. Kościół i klasztor karmelicki
w Trutowie*, „Korespondent Płocki”, 12(1887), nr 16, s. 2–3; nr 18, s. 2–3.
- Leonowicz W., *Z diecezji płockiej, wizyty pasterskie w dekanacie rypińskim i lipnow-
skim*, „Przegląd Katolicki”, 1888, s. 696–697.
- Łoziński B., *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 2002.
- Müller W., *Diecezja płocka od drugiej połowy XVI wieku do rozbiorów*, „Studia Płoc-
kie”, 3(1975), s. 153–225.
- Pacuski K., *Rozwój sieci parafii diecezji płockiej w XI–XVI w. (Komentarz do mapy)*,
„Studia Płockie”, 3(1975), s. 59–65.
- Panek B., *Karmelici*, w: EK, t. 8, kol. 804–808.
- Rybczyk J., *Beneficjat*, w: EK, t. 2, kol. 262.

Rybczyk J., *Beneficjum*, w: EK, t. 2, kol. 262–265.

Szacherska S.M., *Kancelaria Siemowita księcia dobrzyńskiego*, „*Studia Źródłoznawcze*”, 11(1966), s. 79–110.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2008.

Trutowo, w: SGKP, t. 12, s. 525.

Wąsowicz H., *Lokacja*, w: EK, t. 10, kol. 1330–1332.

Wiśniewski E., *Diecezja płocka u progu czasów nowożytnych*, „*Studia Płockie*”, 3(1975), s. 119–151.

Wola, w: SGKP, t. 13, s. 776.

Wójcik W., *Fundacja*, w: EK, t. 5, kol. 760–761.